

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Cultura 11(1) 2019

ISSN 2083-7275

DOI 10.24917/20837275.11.1.2

Marek Palczewski

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny w Warszawie

ORCID: 0000 0002 6980 8353

Dyskurs *fake newsa*

W ostatnich latach pojęcie *fake newsa* zrobiło międzynarodową karierę. Należy zatem zastanowić się, co ono dokładnie oznacza i jaki jest jego związek z pojęciem newsa. Czy są to pojęcia wobec siebie przeciwstawne, czy powiązane ze sobą albo też pojęcie *fake newsa* można wyprowadzić z pojęcia newsa ze względu na strukturę i wartości informacyjne.

Z uwagi na obszerność zagadnienia postanowiłem zbadać jeden, choć wydaje mi się, że ważny, aspekt. Mianowicie postawiłem pytanie, czy dyskurs *fake newsa* jest taki sam jak dyskurs newsa, czy też między nimi zachodzą różnice, a jeśli tak się dzieje, to czego one dotyczą.

Za wzorzec analizy dyskursu newsa przyjąłem teorię dyskursu Teuna van Dijka. W dalszym toku rozważań ta koncepcja zostanie przedstawiona nieco szerzej. W tym miejscu jedynie wspomnę, że w zasadzie u van Dijka dyskurs newsa dotyczy, po pierwsze, struktury newsa, po drugie, procesów kognitywnych, które pozwalają czytelnikowi odczytać znaczenie tego dyskursu. Ta metoda analityczna odpowiada dwóm definicjom dyskursu, podawanym przez van Dijka, mianowicie uznaniu, że dyskurs jest językiem w użyciu, oraz że jest także wydarzeniem komunikacyjnym. U van Dijka występuje również trzeci sposób rozumienia dyskursu: jako tekstu w kontekście. Jednakże ten trzeci poziom wymagałby szerszej analizy nie tylko językowej, ale również społecznej, kulturowej czy politycznej. Analiza każdego przywołanego w tym artykule newsa byłaby wyzwaniem przekraczającym objętość tej pracy, dlatego ograniczę się do analizy struktury prezentowanych newsów, ram, w których są odczytywane przez czytelników czy widzów.

Na artykuł składają się następujące części: wprowadzenie, metoda badania dyskursu newsa (wg T.A. van Dijka), definicje i przykłady *fake newsów*, dyskusja i konkluzje.

Metoda badania dyskursu newsa według Teuna van Dijka

Teun van Dijk badał dyskurs newsa, analizując przede wszystkim jego strukturę. Wprowadził do tej dyskusji kluczowe kategorie makrostruktury i superstruktury.

Makrostruktury są semantycznymi strukturami globalnymi, całościowym znaczeniem tekstu (van Dijk 1980: 27; van Dijk 1985: 69, 75–76), uporządkowanym zestawem sądów (van Dijk 1988b: 32). W teorii dyskursu pojęcie makrostruktury jest używane dla wyjaśnienia innych pojęć o globalnym znaczeniu, takich jak *topic*, *theme* (temat) lub *gist* (sens). Makrostruktura tekstu jest całościową organizacją pod względem tematów i zagadnień (*themes and topics*). Jednakże – zauważa van Dijk – makrostruktura nie jest tym, co tekst posiada sam w sobie, lecz jest ona przypisywana tekstowi przez piszącego (*writer*) lub czytelnika (*reader*). Wyrażają się one poprzez nagłówki i leady. Określają to, co jest istotne, najważniejsze dla całego tekstu. Drugim ważnym pojęciem dla van Dijka jest pojęcie superstruktury. „Superstruktura” jest ogólną formą dla całościowej treści określonej przez „makrostrukturę”. „Superstruktura” ma ułatwić odbiorcy dotarcie do tak zwanego sensu globalnego. Składa się ze stałych, powtarzalnych (aczkolwiek nie zawsze takich samych i pojawiających się w tej samej kolejności w każdym newsie) elementów. W newsie są to kategorie opisujące wydarzenie. Inaczej mówiąc „superstruktura” jest po prostu schematem newsa.

W niniejszym artykule będę opierał się na schemacie newsa (superstrukturze) przyjętym przez van Dijka w 1983 roku (1983: 37). Późniejsze zmiany, które wprowadził, dotyczyły głównie drobnych przesunięć, dotyczących kolejności występowania w newsie poszczególnych kategorii (1984: 139; 1988a: 55; 1988b: 92).

Schemat z 1983 r. przedstawiał się następująco:

1. Skróć/wprowadzenie (*Summary/introduction*)
 - 1.1. Nagłówki (*Headlines*)
 - 1.2. *Lead*
2. Epizod/epizody (*Episode/s*)
 - 2.1. Wydarzenia (*Events*)
 - 2.1.1. Wcześniejsze informacje (*Previous information*)
 - 2.1.2. Antecedencje, czyli okoliczności poprzedzające (*Antecedents*)
 - 2.1.3. Bieżące wydarzenia (*Actual events*)
 - 2.1.4. Wyjaśnienia (*Explanations*)
 - 2.1.4.1. Kontekst (*Context*)
 - 2.1.4.2. Tło (*Background*)
 - 2.2. Następstwa/reakcje (*Consequences/reactions*)
 - 2.2.1. Wydarzenia (*Events*)
 - 2.2.2. Akty mowy (*Speech acts*)
3. Komentarze (*Comments*)
 - 3.1. Oczekiwania (*Expectations*)
 - 3.2. Ocena (*Evaluation*)

Przedstawiony wyżej schemat newsa posłuży do analizy struktury wybranych *fake newsów*. Zauważmy, że według van Dijka schemat newsa (struktura newsa, superstruktura) jest elementem dyskursu newsa.

Definicja *fake newsa*

W dyskusjach o *fake newsie* można wyodrębnić wiele rodzajów definicji, które można podzielić na kilka kategorii. *Fake news* jest to: (1) fałszywa wiadomość posiadająca cechy prawdziwej; (2) wiadomość satyryczna, świadomie stworzona dla celów rozrywkowych; (3) o której ktoś myśli, że jest prawdziwa, a jest fałszywa; (4) stworzona po to, aby wprowadzić kogoś w błąd w celu osiągnięcia korzyści finansowych, politycznych, prestiżowych; (5) wiadomość fałszywa, niezależnie od intencji nadawcy (por. McNair 2018; McIntyre 2018).

Najwięcej kontrowersji budzi ta ostatnia definicja, albowiem na ogół z *fake newsem* kojarzona jest intencja świadomego wprowadzenia odbiorcy w błąd. Nie odrzucając takiej interpretacji, pragnę zwrócić uwagę, że osoba, która styka się z fałszywą/nieprawdziwą wiadomością nie ocenia i często nie jest w stanie ocenić, czy dana wiadomość z rozmysłem została wprowadzona w obieg jako fałszywa (i wtedy byłaby *fake newsem*), czy też nie (i wówczas *fake newsem* nie jest). Ten problem występuje szczególnie wówczas, kiedy poważne media powtarzają, nieświadome ich fałszywości, wiadomości które ukazały się na mało wiarygodnych portalach, a które po pewnym czasie (czyli po ich weryfikacji) okazują się *fake newsami*, świadomie rozpowszechnianymi dla celów propagandowych, finansowych, czy po to, aby wywołać sensację. Dla potrzeb niniejszej rozprawy przyjmuję syntetyczną definicję *fake newsa*, czyli taką, która obejmuje zarówno wiadomości świadomie fałszywe, jak i wiadomości fałszywe nieintencjonalnie. Takie podejście pozwoli uniknąć dylematów badawczych i orzekania, czy dana wiadomość była intencjonalnie fałszywa, a bierze wyłącznie pod uwagę jej wartość logiczną.

Przykłady *fake newsów*

Fake newsy są zjawiskiem powszechnym, znanym od początków istnienia mediów, aczkolwiek przybierającym na sile w ostatnich latach wraz z rozwojem internetu i mediów społecznościowych. To właśnie tam pojawiają się one najczęściej, nie podlegając redakcyjnej i dziennikarskiej weryfikacji. Analizie poddane zostaną znane *fake newsy*, dotyczące wpływowych osób i rzekomo tragicznych lub sensacyjnych wydarzeń. Ich wspólną cechą było globalne rozpowszechnianie i znaczący (mierzony klikalnością) wpływ na odbiorców.

Zabójstwo Baracka Obamy

4 lipca 2011 roku na oficjalnym koncie stacji telewizyjnej FOX News na Twitterze ukazało się kilka informacji o zamachu na prezydenta Baracka Obamę. Oto ich dosłowna treść:

- „BREAKING NEWS: @BarackObama assassinated, 2 gunshot wounds have proved too much”,
- „@BarackObama has just passed. The President is dead. A sad 4th of July, indeed. President Barack Obama is dead”,
- „@BarackObama have just passed. Nearly 45 minutes ago, he was shot twice in the lower pelvic area and in the neck; shooter unknow. Bled out”,

– „@BarackObama shot twice at a Ross’s restaurant in Iowa while campaigning. RIP Obama, best regards to the Obama family”.

Przez kilka godzin przedstawione wyżej „wiadomości” można było przeczytać na stronie Fox News. Ich autorami byli hakerzy nazywający siebie The Script Kiddies. Wiele osób uznało te informacje za prawdziwe i przekazywało dalej poprzez swoje osobiste konta (Gabbatt 2011).

Głównym tematem tego *fake newsa* było zabójstwo prezydenta USA Baracka Obamy. Sprawca czynu nie został wskazany. Okoliczności towarzyszące zamachowi były tylko częściowo znane, a źródłem, które dostarczyło tę informację, była rzekomo stacja FOX News, która jednak – w newsach – nie powoływała się na żadne inne źródło poza samą sobą. Cztery zaprezentowane wyżej wiadomości są lakoniczne, a ich struktura jest uboga. Nagłówki i lead są właściwie tymi samymi zdaniem (streszczają tekst – element nr 1., 1.1. i 1.2 schematu van Dijka). Opis wydarzenia (2.1.) jest początkowo niejasny, dopiero później poznajemy więcej szczegółów dotyczących strzałów (2.1.3.), zabójcy (2.1.4.), kontekstu (2.1.4.1.) oraz pojawiają się komentarze (3.), tyle że jedynie nadawców tych komunikatów. W przypadku tak ważnej informacji budzi nieufność skrótość relacji, brak szerszego opisu wydarzenia (kiedy, gdzie, jak), brak relacji ewentualnych świadków zdarzenia, wypowiedzi przedstawicieli policji, charakterystyki działań zabójcy (i np. jego rysopisu), opisu zachowania i komentarzy osób towarzyszących Obamie, dalszych podjętych przez służby czynności oraz wielu innych elementów występujących w schemacie van Dijka.

Śmierć Gotye

1 lipca 2012 roku na społecznościowym kanale CNN *IReport* pojawiła się informacja o śmierci znanego piosenkarza Gotye (jego prawdziwe nazwisko to Wouter de Backer):

– „At 4:32 AM EST, it was reported that Gotye had shot himself in the head with a 9 mm handgun. He was pronounced dead at 4.45AM, and the investigation concluded that the cause of death was suicide.” Wkrótce po tej relacji Gotye poinformował swoich fanów na Twitterze, że żyje: „I’m not dead. #Pinkalbumtitles” (Goodwyn, 2012). Okazało się, że źródłem *fake newsa* był użytkownik sieci społecznościowej CNN. Moderatorzy stacji usunęli tę wiadomość kilka minut po jej opublikowaniu.

Najważniejszym tematem (makrostrukturą) wiadomości było samobójstwo popełnione przez słynnego piosenkarza. Obraz uzupełniają szczegóły odnoszące się do okoliczności publikacji tej wiadomości. Nie dowiadujemy się jednak, kiedy Gotye popełnił samobójstwo, lecz tylko tego, od której godziny o tym wiadomo, o której uznano go za zmarłego, oraz z jakiego pistoletu się zastrzelił (2.1). Następuje też wyjaśnienie, że było to samobójstwo (2.1.4).

Podobnie jak w poprzednim przypadku brakuje wielu podstawowych informacji, na przykład, gdzie to się stało, kto usłyszał strzał lub kto znalazł ciało piosenkarza, informacji dotyczących lekarza, policji, orzeczenia zgonu, podjętych czynności śledczych, dalszych wydarzeń, reakcji na tę wiadomość itp. W obydwu przypadkach mamy do czynienia z newsem sensacyjnym, skierowanym przede wszystkim

(szczególnie odnośnie Gotye'a) do zwolenników (fanów) „zabitych” osób. Obydwa newsy były newsami emocjonalnymi. Można było oczekiwać, że ich odbiorcy, z uwagi na stan umysłu i ekscytację nie od razu będą w stanie zauważyć logiczne nieścisłości, niekonsekwencje i niedostatki informacji.

Papież Franciszek poparł Trumpa

Najbardziej znany i klikany *fake news* roku 2016 „Pope Francis shocks world, endorses Donald Trump for president” opublikowany został w lipcu 2016 r. przez portal WTOE 5 News. Według portalu BuzzFeedNews dotarł on przed wyborami prezydenckimi w USA do ponad 960 tysięcy użytkowników Facebooka (Ritche 2016). Pełna treść fałszywej wiadomości była następująca: „News outlets around the world are reporting on the news that Pope Francis has made unprecedented decision to endorse a US presidential candidate. His statement in support of Donald Trump was released from the Vatican this evening: «I have been hesitant to offer any kind of support for either candidate in the US presidential election but I now feel that to not my concern would be dereliction of my duty as the Holy See»”. Rok wcześniej inny fejkowy portal donosił, że papież Franciszek poparł konkurenta Trumpa – Berniego Sandersa, co również było kaczka dziennikarską (Snopes.com: 2016).

Nagłówek, pełniący rolę makrostruktury, wskazuje na główny temat tego *fake newsa*: papież Franciszek udzielił poparcia Donaldowi Trumpowi w wyborach prezydenckich w Stanach Zjednoczonych. Podobnie jak w poprzednich „newsach” brakuje podania konkretnego i pierwotnego źródła tej informacji. Autor (autorzy?) powołuje się co prawda na Stolicę Apostolską (Watykan), ale jest to cytata z tzw. drugiej ręki, albowiem na początku leadu znajduje się wzmianka o mediach informacyjnych (*news outlets*) z całego świata. W porównaniu z analizowanymi wcześniej *fake newsami*, ten ma bardziej rozbudowaną strukturę. Występują w nim: nagłówek, lead (1., 1.1., 1.2), bieżące wydarzenie (2.1.3), wyjaśnienie (2.1.4) i akt mowy (2.2.2.) – rzekomy cytat wypowiedzi papieża. Wątpliwości może budzić jednak interpretacja tego cytatu, gdyż (w formule przedstawionej przez snopes.com) nie wskazuje on w sposób jednoznaczny, żeby papież rzeczywiście udzielił poparcia właśnie Trumpowi.

Dom publiczny dla zoofilów

5 sierpnia 2012 roku na portalu Wolna Polska ukazał się *fake news* o planowanym na październik 2012 otwarciu pierwszego w Europie „burdelu dla zoofilów”. Ten „news” został powtórzony przez wiele innych polskich portali, m.in. przez Najwyższy Czas! i wsedno.24.pl., oraz konto FB MaxTv-fan. Na portalu Wolna Polska informacja na ten temat zatytułowana „Eurosodoma – w Danii pierwszy burdel dla zoofilów” zilustrowana została zdjęciem Donalda Tuska pod jerozolimską Ścianą Płaczu (Tusk był tam 10 kwietnia 2008 roku).

Początkowy fragment tekstu wiadomości brzmiał następująco (pisownia oryginalna – M.P.): „Eurosodoma – w Danii pierwszy burdel dla pedofilów (tytuł – M.P.) W październiku w Kopenhadze zostanie otwarty pierwszy w Europie burdel dla zoofilów. Prawodawstwo Danii zezwala na stosunki płciowe „człowieka” ze zwierzęciem i na prostytutkę zwierząt „pod warunkiem, że zwierzę nie cierpi”.

Zgodnie z duńskim prawem „jest całkowicie normalnym zaangażowanie się w każdy rodzaj seksu ze wszystkimi gatunkami zwierząt”. Minister Żywności, Rolnictwa i Rybołówstwa Danii, Vlad Jorgensen, oświadczył, że stosunki intymne ze zwierzętami są konstytucyjnym prawem obywateli ich kraju. «Do zwierząt trzeba odnosić się z szacunkiem i troską, one posiadają prawo do szczególnej ochrony» – twierdzi minister w oświadczeniu, którego tekst przytacza webcoolmag” (Wolna Polska, 2017; zob. Aneks nr 4. Portal powołuje się na rosyjską stronę 3rm.info).

Wiadomość opublikowano (3 sierpnia 2017 r.) najpierw na rosyjskim portalu kokolrussia.ru, a następnie została rozpowszechniona przez wiele portali informacyjnych w Rosji, Białorusi, Gruzji, we Francji i na całym świecie, w tym w Polsce. Zwalczający rosyjską propagandę i dezinformację portal EUvsDisinfo.eu sfalsyfikował ten news, wskazując na nieprawdziwe informacje w nim zawarte (EU vs Disinfo 2017). Przeanalizujemy strukturę tej rzekomo prawdziwej wiadomości. Nagłówek „informuje” o tym, że w Danii powstanie pierwszy (w Europie – co sugeruje, że gdzieś na świecie już takie domy są – M.P.) dom publiczny dla zoofilów. W lead zamieszczone są dodatkowe informacje, streszczające artykuł; dotyczą one rzekomych duńskich regulacji prawnych, które miałyby zezwalać ludziom na obcowanie ze zwierzętami, pod warunkiem, że „zwierzę nie cierpi”. Artykuł ma rozbudowany schemat i składa się z następujących elementów: nagłówek, lead, epizodu, bieżącej wiadomości, aktów mowy, wyjaśnień, kontekstu i tła, antecedencji, następstw/reakcji, wydarzeń z nimi związanych, oraz komentarzy (2., 2.1.3, 2.2.2., 2.1.4., 2.1.4.1., 2.1.4.2., 2.1.2., 2.2., 2.2.1., 3., 3.1. – według schematu van Dijka). Użycie tak rozbudowanej struktury ma zwiększyć wiarę/przekonanie odbiorcy o prawdziwości newsa. W relacji wymieszane zostały prawdziwe informacje z fałszywymi. Występują w niej nieistniejące postaci: nie ma w Danii i nie było ministra o takim nazwisku jak Vlad Jorgensen. Nie istnieje również dyrektor rzekomej instytucji, gdyż taka w ogóle nie istniała i nie planowano jej otwarcia. Podobnie wymyślone zostały regulacje prawne dotyczące seksu ze zwierzętami. Wiadomość została uprawdopodobniona detalami dotyczącymi stawek za seks (od 70 do 150 euro) oraz informacją, że burdelem zainteresowani są klienci z Niemiec, Holandii i Szwecji. Portal snopes.com analizował na swojej stronie podobne „wiadomości”: o zamiarze otwarcia takiego przybytku dla imigrantów w Niemczech oraz o „uratowaniu z burdelu” w Australii 20 niedźwiadków koala. Obie te informacje również okazały się fałszywe, jednakże ich struktura mogła wprowadzać w błąd łatwowiernego odbiorcę, wyposażonego w skrypty poznawcze o „rui i porubstwie”, charakteryzujących zachodnią cywilizację.

Fake news o domu publicznym dla zoofilów w Danii był wielokrotnie podawany dalej, również przez polskie portale, głównie o proweniencji prawicowej, zainteresowane w działaniach propagandowych, potępiających Zachód za „zgniliznę moralną”, upadek obyczajowy i demokrację liberalną.

Pastor zjedzony przez krokodyle

14 maja 2017 roku liczne tabloidy i portale podały „wiadomość”, że pastor z Zimbabwe, niejaki Jonathan Mthethwa, został zjedzony żywcem przez 3 krokodyle, kiedy – chcąc pokazać, jak Jezus chodził po wodzie – wszedł do „Rzeki Krokodyli” w Południowej Afryce. Rzekomy news po raz pierwszy ukazał się 24 marca

w „Zimbabwe Today”, a 13 maja został powtórzony w „Daily Post Nigeria” (należy zauważyć, że gazeta podchodziła do tej informacji sceptycznie). Według Snopes.com obie gazety często dostarczają zamiast informacji plotki i zmyślane historie. Również tę opowieść factcheckingowy portal uznał za nieprawdziwą (Snopes.com, 2018). 15 maja 2017 roku historia o pastorze została przetłumaczona i powielona przez polski portal planeta.fm, natomiast 16 maja opisał ją Joey Millar na stronie angielskiego portalu Express.co.uk (Millar 2017).

Tekst owego *fake newsa*, opublikowanego przez Express.co.uk w postaci artykułu informacyjnego, zawiera szczegółowy opis wydarzenia. Poniżej przytoczony został jedynie jego wstępny fragment (całość zob. Aneks nr 5):

„Pastor attempting to walk on water like Jesus is eaten by crocodiles”

A PASTOR attempting to demonstrate God’s power by walking on water has been eaten by crocodiles.

Jonathan Mthethwa was killed by three crocodiles as he carried out a religious demonstration in Zimbabwe.

Shocked witnesses said the clergyman had „prayed the whole week” before the stunt went tragically wrong.

He had also fasted in the lead-up to the attempted miracle, which was inspired by a Biblical tale of Jesus walking on water during a storm.

Horrified members of the Saint of the Last Days Church said the pastor was completely devoured in a „couple of minutes”.

He had waded around 30 meters into what was known locally as ‘Crocodile River’. At this point he had promised his congregation he would rise up above the water.

Instead he was brutally attacked by a group of crocodiles who had been hidden in the deep water”.

Głównym tematem (makrostrukturą) tego *fake newsa* jest śmierć pastora, który chciał naśladować Jezusa i przejść po powierzchni wody. Próba zakończyła się tragicznie, albowiem pastor został pożarty przez trzy krokodyle. Lead wiadomości w zasadzie powtarza treść nagłówka. Dalej, w kolejności występują:

- relacja o wydarzeniu oparta na opowieściach świadków (2., 2.2.2.),
- antecedencje, wcześniejsze wydarzenia (2.1.2),
- kontekst (2.1.4.1.),
- rozszerzenie informacji o bieżących wydarzeniach – cytowanie świadka (2.1.3, 2.2.2.),
- tło (2.1.4.2),
- akt mowy (2.2.2.): wyjaśnienie (2.1.4.),
- komentarz (3.0).

Całość relacji zawiera niemal wszystkie niezbędne elementy opisu akcji i atrybucji wypowiedzi. Jednak, mimo to, nadal – na podstawie analizowanego newsa z Express.co.uk – nie wiemy, kiedy i gdzie wydarzyła się cała historia. Brakuje też informacji kontekstowych o zborze, do którego należał zjedzony przez krokodyle pastor. Portal snopes.com, powołując się na inne przekazy, podał że chodziło o miasteczko White River w Mpumalanga w Południowej Afryce, i że stało się to – według

lokalnych mediów – 24 marca. Snopes.com zwrócił uwagę, że pierwsze „informacje” na temat tego rzekomego wydarzenia pojawiły się na niewiarygodnych portalach, a w Google brakuje informacji na temat samego pastora i kościoła „Saint of The Last Days”, a także na to, że informację przekazywały wyłącznie tabloidy. Ponadto, niemal identyczna historia (tylko z udziałem osób o innych nazwiskach) była opisywana rok wcześniej.

Fake news o pastorze zjedzonym przez krokodyla został sfalsyfikowany. Jednakże, w tym przypadku, nie wystarczyła sama analiza struktury, zbliżonej do budowy prawdziwego newsa. Niezbędne było podjęcie dodatkowych procedur *fact checkingu*, aby ujawnić i uzasadnić jego fałszywość: analiza wiarygodności mediów, które przekazały tę *news story*; krytyka rzekomych źródeł informacji; kwerenda w Internecie.

Przypadek Arkadija Babczenki

29 maja 2018 roku świat obiegła wiadomość o śmierci rosyjskiego dziennikarza, zabitego z inspiracji rosyjskich służb specjalnych na terenie Ukrainy, w Kijowie. Okazało się, że dziennikarz żyje, a cała akcja została przeprowadzona przez ukraińskie służby specjalne, które poprzez tę prowokację chciały pojmać osoby przygotowujące prawdziwy zamach na dziennikarza i oskarżyć Kreml o współudział w nim. W niniejszym artykule bardziej niż kulisy sprawy interesuje nas struktura owego *fake newsa*. Powtarzały go najpoważniejsze media na całym świecie, nie wyłączając m.in. BBC, „New York Timesa” i „Guardiana”. Wnikliwą i na pozór bezbłędną relację zamieściła na swojej internetowej stronie brytyjska telewizja publiczna BBC. Z tego powodu, że dziennikarstwo BBC wciąż uznawane jest przez wielu za wzorzec rzetelności (obiektywizmu) warto tę relację dokładnie przeanalizować (BBC 2018; cały tekst zob. Aneks nr 6).

Schemat *fake newsa* podanego przez BBC przedstawia się następująco:

1. Skrót/wprowadzenie (*Summary/introduction*)
 - 1.1. Nagłówek (*Headline*)
 - 1.2. *Lead*
2. Epizod/epizody (*Episode/s*)
 - 2.1. Wydarzenie Główne (*Main Event*)
 - 2.2. Wcześniejsze wydarzenia (*Previous events*)
 - 2.2.1. Tło (*Background*)
 - 2.3. Bieżące wydarzenie (*Actual event*)
 - 2.3.1. Wyjaśnienia (*Explanations*)
 - 2.4. Antecedencje, czyli okoliczności poprzedzające wydarzenie główne (*Antecedents*)
3. Reakcje słowne (*Verbal reactions*)
4. Antecedencje, czyli okoliczności poprzedzające (*Antecedents*)
5. Historia (*History*).

Powyższy schemat nie jest wprawdzie tożsamy ze schematami newsa podanymi przez van Dijka, ale obydwa mają wiele wspólnych elementów, albowiem wszystkie kategorie występujące w *fake newsie* podanym przez BBC są również obecne

w schematach newsa występujących w artykułach i książkach van Dijka. Wydaje się, że rozpoznanie wiadomości o rzekomej śmierci Arkadija Babczenki jako *fake newsa* wyłącznie na podstawie analizy strukturalnej nie jest możliwe i potrzebne są dodatkowe procedury sprawdzające fakty. W tym przypadku jednak ich zabrakło i niemal wszystkie poważne media publikowały ów *fake news* jako ważną wiadomość, wprowadzając w błąd zarówno krajową, jak i światową opinię publiczną.

Dyskusja

Przeprowadzona powyżej analiza strukturalna *fake newsa* pozwala zauważyć, że w wielu przypadkach jego struktura jest niepełna. Autorzy *fake newsów* rzadko stosują całościowy schemat tzw. odwróconej piramidy. W niektórych przypadkach brakuje leadów lub pokrywają się one z nagłówkami. Język *fake newsów* jest na ogół nieskomplikowany, schematyczny. Brakuje bardziej szczegółowych opisów dotyczących głównego wydarzenia – szerszej informacji o głównych aktorach, miejscu wydarzenia, czasie, okoliczności, a nawet przyczyn i skutków. W wielu przypadkach czytelnik nie poznaje pierwotnego źródła informacji, wypowiedzi ewentualnych uczestników wydarzenia, jego tła, kontekstu, historii, antecedencji, komentarzy, oczekiwań i ocen. Nie znaczy to oczywiście, że taki jest schemat wszystkich *fake newsów*. Analiza wykazała, że istnieją również *fake newsy* (np. casus Babczenki) spełniające wszelkie wymagania formalne i swoją strukturą do złudzenia przypominają one prawdziwy news. Ich rozpoznanie jako *fake newsów* wyłącznie na podstawie analizy strukturalnej nie wydaje się możliwe i w takich przypadkach potrzebne są dodatkowe procedury dotyczące m.in. krytyki źródeł.

Co sprawia zatem, że dyskurs *fake newsa* jest w ogóle możliwy? Że możliwe jest funkcjonowanie *fake newsów* w sferze publicznej? Odpowiedź na to pytanie musi uwzględniać wiele czynników kognitywnych (np. skryptów poznawczych u odbiorcy wiadomości), społecznych, politycznych, dotyczących historycznego rozwoju technologii medialnych, a także zmiany zachodzące w obrębie samego dziennikarstwa, które straciło status profesjonalnego zajęcia, a w dużej mierze zostało „przejęte” przez tzw. dziennikarzy obywatelskich, dominujących w internecie.

Na podstawie analizy wspomnianych przypadków oraz obserwacji mediów można stwierdzić, że dyskurs *fake newsa* jest możliwy ze względu na:

- podobieństwo strukturalne z newsem,
- intensywność przekazu i nasycenie go wartościami informacyjnymi tożsamymi z wartościami prawdziwych newsów,
- zalew informacji i łatwość produkcji *fake newsów* w internecie,
- zacieranie się różnicy pomiędzy informacją a rozrywką,
- pomijanie standardów i procedur weryfikacji informacji,
- tworzenie historii (*stories*) zgodnych z oczekiwaniami i potrzebami odbiorców (istnienie baniek medialnych, skryptów i presupozycji, itd.),
- łatwości odbiorców i niski poziom ich wykształcenia (w tym medialnego, polegającego na umiejętności czytania i rozumienia wiadomości, tzw. *media literacy*),

- fałszywe przekonanie wielu odbiorców, że internet jest sferą prawdziwych, odideologizowanych i nie skażonych interesami wiadomości,
- spadek zaufania do tradycyjnych mediów informacyjnych (w USA w latach 1997–2016 z 53 proc. do 32 proc.),
- inspiracje literackie, skłonności do konfabulacji i tworzenia światów wymagowanych przez profesjonalnych dziennikarzy (Zob. Palczewski 2017).

Konkluzje

Prezentowane przykłady pokazały, że doskonale spreparowany *fake news* w zasadzie niczym nie różni się od prawdziwej wiadomości. Wartości informacyjne *fake newsa* są w wielu przypadkach tożsame z wartościami informacyjnymi newsa (np. aktualność, bliskość, intensywność, skala, znaczenie, zaskoczenie, sensacyjność, ważność osób i państw, personalizacja czy negatywizm). Dlatego konieczne jest nauczanie o tym, jak go rozpoznać i jak się przed nim bronić. Nie ma lepszej metody niż edukacja medialna, która obejmować będzie już najwcześniejsze lata szkolne. Edukacja wolna od ideologicznych potrzeb i politycznych interesów. Zanim jednak to nastąpi, potrzebne jest zachowanie ostrożności i przestrzeganie przynajmniej kilku prostych reguł. Konieczne są:

- sceptycyzm i nieufność wobec wszelkich informacji, które nie zostały wszechstronnie zweryfikowane przez poważne media (choć i to może okazać się w pewnych przypadkach niewystarczające),
- sprawdzanie źródeł informacji i poszukiwanie źródeł pierwotnych i prymarnych dla danej informacji,
- przestrzeganie niezależności w myśleniu, nieuleganie emocjom, ideologicznym modom czy stadnym reakcjom,
- krytyczne nastawienie wobec wszelkich informacji, które budzą jakiegokolwiek wątpliwości.

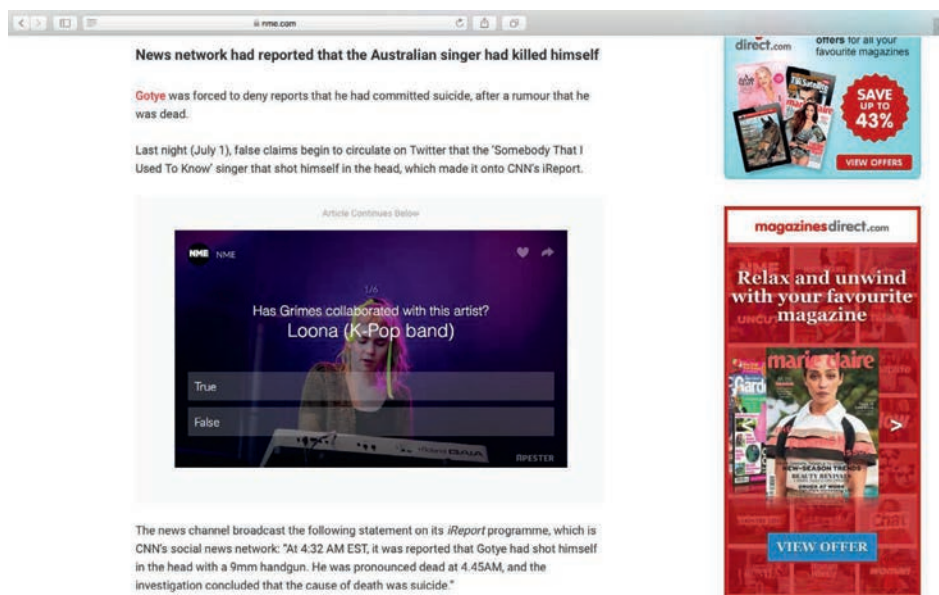
Nie istnieją oczywiście recepty doskonałe, ale wspomniane wyżej zdroworozsądkowe reguły postępowania, sceptycyzm i nieufność wobec wszelkich niezweryfikowanych w kilku źródłach informacji mogą stanowić próg, który pomoże chronić użytkowników mediów przed propagandą, dezinformacją i fałszywymi wiadomościami.

ANEKS 1

<https://www.theguardian.com/news/blog/2011/jul/04/fox-news-hacked-twitter-obama-dead> [dostęp: 24.10.2018]

ANEKS 2

<https://www.nme.com/news/music/gotye-6-1271736> [dostęp: 24.10.2018]

ANEKS 3

<https://www.hoax-slayer.net/no-the-pope-has-not-endorsed-donald-trump-for-president/> [dostęp: 24.10.2018]

ANEKS 4

W październiku w Kopenhadze zostanie otwarty pierwszy w Europie burdel dla zoofilów. Prawodawstwo Danii zezwala na stosunki płciowe „człowieka” ze zwierzęciem i na prostytucję zwierząt „pod warunkiem, że zwierzę nie cierpi”. Zgodnie z duńskim prawem „jest całkowicie normalnym zaangażowanie się w każdy rodzaj seksu ze wszystkimi gatunkami zwierząt”.

Minister Żywności, Rolnictwa i Rybołówstwa Danii, Vlad Jorgensen, oświadczył, że stosunki intymne ze zwierzętami są konstytucyjnym prawem obywateli ich kraju.

„Do zwierząt trzeba odnosić się z szacunkiem i troską, one posiadają prawo do szczególnej ochrony” – twierdzi się w oświadczeniu ministra, którego tekst przytacza webcoolmag.

Burdel będzie zlokalizowany w samym centrum Kopenhagi, będzie zajmował trzy piętra i będzie mógł przyjmować zagranicznych gości. Jak poinformował dyrektor instytucji, Selim Gorden, goście burdelu będą mogli pozwolić sobie na płatne korzystanie z „usług” młodych psów co jest głównym zapotrzebowaniem ale do „wydzierżawienia” będą dostępne i inne gatunki zwierząt, w tym także i egzotyczne.

Kilka stowarzyszeń zajmujących się obroną praw zwierząt zmobilizowało siły w walce przeciwko otwarciu takiego burdelu. Kierownictwo tej „instytucji” komentując krytykę pod jej adresem, mówi, że otwarcie burdelu pozwoli zapobiec napadom na bezdomne psy i nielegalnej prostytucji zwierząt.

Donosi się, że koszt seksu ze zwierzęciem waha się w granicach od 70 do 150 Euro. Głównymi klientami są goście z Niemiec, Holandii i Szwecji. Przy czym w Niemczech zakaz gwałtu popełnianego na zwierzętach pojawił się dopiero w 2012 roku, wcześniej działały tam, tak zwane, zooparki erotyczne.

<https://wolna-polska.pl/wiadomosci/eurosodoma-danii-pierwszy-burdel-dla-zoofilow-2017-08> [dostęp: 24.10.2018]

ANEKS 5

„Pastor attempting to walk on water like Jesus is eaten by crocodiles”

A PASTOR attempting to demonstrate God’s power by walking on water has been eaten by crocodiles.

Jonathan Mthethwa was killed by three crocodiles as he carried out a religious demonstration in Zimbabwe.

Shocked witnesses said the clergyman had “prayed the whole week” before the stunt went tragically wrong.

He had also fasted in the lead-up to the attempted miracle, which was inspired by a Biblical tale of Jesus walking on water during a storm.

Horrified members of the Saint of the Last Days Church said the pastor was completely devoured in a “couple of minutes”.

He had waded around 30 metres into what was known locally as ‘Crocodile River’. At this point he had promised his congregation he would rise up above the water.

Instead he was brutally attacked by a group of crocodiles who had been hidden in the deep water.

Deacon Nkosi said: “The pastor taught us about faith on Sunday last week.

«He promised he would demonstrate his faith to us today, but he unfortunately ended up drowning and getting eaten by three large crocodiles in front of us»

«We still don’t understand how this happened because he fasted and prayed the whole week».

He said his death was quick and brutal.

Mr Nkosi said: «They finished him in a couple of minutes».

«All that was left of him when they finished eating him is a pair of sandals and his underwear floating above the water».

Emergency services rushed to the scene but arrived too late to save the man.

Crocodile attacks are a regular part of life in Zimbabwe, where efforts are being made to reduce the number of fatalities.

Last month an 11-year-old boy was killed by a crocodile while swimming in a river swollen by heavy rains.

Men from the boy’s village then hunted down the crocodile, killing it and cutting it open to retrieve the victim’s body.

A police spokesman said: “This year we had too much rains and it is obvious crocodiles are certainly there in our rivers.

«Villagers should not risk their lives by swimming or trying to cross the flooded rivers».

<https://www.express.co.uk/news/world/804685/crocodile-attack-zimbabwe-pastor-walk-on-water-Jonathan-Mthethwa> [dostęp: 24.10.2018]

ANEKS 6

Russia's opposition Journalist Arkady Babchenko shot dead in Kiev.

Russian journalist Arkady Babchenko has died after being shot near his home in Kiev, Ukrainian police say.

Mr Babchenko, 41, was found bleeding at the entrance to his block of flats by his wife and died in an ambulance.

After writing about a crashed Russian military plane in 2016, Mr Babchenko said he received death threats and left his home country.

He first moved to Prague and later to the Ukrainian capital. He was an outspoken critic of the Kremlin.

A former war correspondent, he worked in Kiev as a presenter on Ukraine's channel ATR TV.

What is known about the killing?

Speaking to the BBC, Ukrainian police spokesman Yaroslav Trakalo confirmed Mr Babchenko's death.

The journalist was reportedly shot several times in the back.

Kiev police chief Andriy Kryshchenko told local media they suspected Mr Babchenko was killed because of his "professional activities".

A criminal investigation is now under way.

Ukrainian lawmaker Anton Herashchenko said the journalist went out to buy some bread, and that the killer was waiting for him near his flat.

Ukrainian Prime Minister Volodymyr Groysman described Mr Babchenko as a "true friend of Ukraine, who was telling the world about Russian aggression".

"The killers should be punished", Mr Groysman said.

Russia's foreign ministry said in a statement: "We demand that the Ukrainian authorities make every effort to promptly investigate" the killing.

The ministry also offered condolences to Mr Babchenko's family and friends.

In his last Facebook post just hours before the attack, Mr Babchenko recalled how lucky he was four years ago – exactly to the day.

He wrote that he had planned to fly with Ukrainian soldiers on a helicopter in the war zone in Ukraine's east.

He was not allowed on board, because there was not enough space. The helicopter was shot down by pro-Russian rebels, leaving 14 people dead.

"I was lucky. A second birthday, it turns out", Mr Babchenko wrote.

Who was Arkady Babchenko?

A well-known Kremlin critic, he stood in **unofficial elections organised by the opposition** in 2012 and denounced Russia's actions in Syria and eastern Ukraine.

In December 2016, **Mr Babchenko wrote a Facebook post (in Russian)** about a crashed Tu-154 transport plane, which fell into the Black Sea while carrying a Red Army choir to Syria.

He claimed this Facebook post, in which he described Russia as an "aggressor", led to death threats and abuse from the Russian state, writing in **a piece for The Guardian** that this forced him to leave "a country I no longer feel safe in".

While studying law in Moscow aged 18, Mr Babchenko was conscripted into the Russian army and served during the Chechen wars from 1994–2000.

His memoir, *One Soldier's War*, chronicles his experiences in the conflict, which claimed the lives of tens of thousands on both sides.

He then became a journalist, working for a number of different outlets.

Mr Babchenko also wrote for the BBC, reporting from the scene of a Ukrainian army helicopter shot down in the east of the country in 2014.

Kiev has in recent years seen a number of deadly attacks on high-profile journalists and politicians. Most of them were vociferous critics of the Kremlin.

<https://www.bbc.com/news/world-europe-44296672> [dostęp: 24.10.2018]

Bibliografia

McNair Brian. 2018. *Fake News: Falsehood, fabrication and fantasy in Journalism*. London and New York.

McIntyre Lee. 2018. *Post-Truth*, Massachusetts Institute of Technology. The MIT Press.

Palczewski Marek. 2010. *Teorie newsa. Historia – definicje – konteksty – dyskursy newsa w kręgu kultury zachodniej*. Warszawa.

van Dijk Teun A. 1983. „Discourse analysis: its developments and application to the structure of news”. *Journal of Communication* vol. 33(3). 20–43. <http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse%20Analysis.Its%20Development%20and%20Application.pdf> [dostęp: 26.08.2018].

van Dijk Teun A. 1980. *Macrostructures. An interdisciplinary study of global structures in discourse, interaction, and cognition*. Erlbaum.

van Dijk Teun A. 1988a. *News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press*. New Jersey–London.

van Dijk Teun A. 1988b. *News as discourse*. New Jersey–London.

van Dijk Teun A. 1984. *Structures of International News. A Case Study of World's Press*. Washington.

van Dijk Teun A. 1985. *Structures of News in the Press. W Discourse and Communication. New Approaches to the Analysis of Mass Media*. T.A. van Dijk (red.). Berlin. 69–93.

Netografia

EU vs Disinfo. 2017. „No, Denmark is not legalising sexual abuse of animals”. 9.09.2017. <https://euvsdisinfo.eu/no-denmark-is-not-legalising-sexual-abuse-of-animals/> [dostęp: 20.10.2018].

Evin Dan. 2016. „Pope Francis Shocks World, Endorses Donald Trump for President”. 10.07.2016. <https://www.snopes.com/fact-check/pope-francis-donald-trump-endorsement/> [dostęp: 20.10.2018].

Gabbatt Adam. 2011. “Fox News's hacked Twitter feeds Obama declares dead”. 11.07.2011. <https://www.theguardian.com/news/blog/2011/jul/04/fox-news-hacked-twitter-obama-dead> [dostęp: 20.10.2018].

- Goodwyn Tom. 2012. „Gotye take to Twitter to deny reports of his death”. 2.06.2012. <https://www.nme.com/news/music/gotye-6-1271736> [dostęp: 20.10.2018].
- Колокл России. 2017. „В Дании открывается первый публичный дом для зоофилов”. 3.08.2017. <http://kolokolrussia.ru/novosti/v-danii-otkrvaetsya-pervyy-publichny-dom-dlya-zoofilov> [dostęp: 20.10.2018].
- Lacapria Kim. 2017. „Was a Pastor Eaten by Crocodile While Trying to walk on Water” 15.05.2017. <https://www.snopes.com/fact-check/pastor-eaten-by-crocodiles/> [dostęp: 20.10.2018].
- Millar Joey. 2017. „Pastor attempting to walk on water like Jesus is eaten by crocodiles”. 16.05.2017. <https://www.express.co.uk/news/world/804685/crocodile-attack-zimbabwe-pastor-walk-on-water-Jonathan-Mthethwa> [dostęp: 20.10.2018].
- Palczewski Marek. 2017. „Fake news. A continuation or rejection of the traditional news paradigm?” http://dSPACE.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/24042/5_2_%5b23%5d-34_Palczewski%20M.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 20.10.2018].
- Planeta. 2017. „Chciał pokazać, jak Jezus chodził po wodzie. Zjadły go krokodyle”. 15.05.2017. <https://www.planeta.fm/Czarna-dziura/Archiwum/Ciekawostki/Chcial-pokazac-jak-Jezus-chodzil-po-wodzie-Zjadly-go-krokodyle> [dostęp: 20.10.2018].
- Ritche Hannah. 2016. „Read all about it: The fakest news stories of 2016”. 30.12.2016. <https://www.cnn.com/2016/12/30/read-all-about-it-the-biggest-fake-news-stories-of-2016.html> [dostęp: 20.10.2018].
- Wolna Polska. 2017. „Eurosodoma – w Danii pierwszy burdel dla zoofilów”. 5.08.2017. <https://wolna-polska.pl/wiadomosci/eurosodoma-danii-pierwszy-burdel-dla-zoofilow-2017-08> [dostęp: 20.10.2018].

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie dyskursu *fake newsa* w konfrontacji z dyskursem newsa. Za wzorzec analizy dyskursu newsa przyjąłem teorię dyskursu Teuna van Dijka. Analiza studiów kilku przypadków *fake newsa* pozwoliła na wyciągnięcie wniosków dotyczących struktury *fake newsa* i odpowiedź na pytanie, jak jest w ogóle możliwy dyskurs *fake newsa*. Analiza pokazała, że warunki jego możliwości tkwią m.in. w podobieństwach strukturalnych, wspólnych wartościach informacyjnych, zmianach technologicznych w mediach i sposobach odczytywania wiadomości przez odbiorców. Zjawisko rozpowszechniania się *fake newsów* stwarza obecnie zagrożenie dla funkcjonowania sfery publicznej, dlatego konieczna jest edukacja medialna skoncentrowana przede wszystkim na umiejętności krytycznej analizy źródeł informacji.

Fake News as Discourse

Abstract

The purpose of this article is to present the fake news discourse in confrontation with the news discourse. For the pattern of the discourse analysis of the news, I adopted T. van Dijk's theory of discourse. Analysis of the study of several cases of fake news allowed to draw conclusions about the structure of fake news and the answer to the question of how the fake news discourse is at all possible. The analysis showed that the conditions of its possibilities are among others in structural similarities, common news values, technological changes

in the media and how recipients read messages. The phenomenon of spreading fake news now creates threat for the functioning of the public sphere. For this reason, media education should focus primarily on the ability to critically analyze sources of information.

Słowa kluczowe: dyskurs fake newsa, fake news, news, źródła informacji

Keywords: fake news discourse, fake news, news, sources of information

Marek Palczewski – dr, adiunkt w Katedrze Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny w Warszawie. Autor artykułów i książek o teoriach newsa, etyce dziennikarskiej i dziennikarstwie śledczym. Dziennikarz, członek Zarządu Głównego Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich i Polskiego Towarzystwa Nauk Społecznych.